

ความสำคัญของน้ำในประเพณีหลวง :
กรณีศึกษาจากพระราชพิธีสิบสองเดือน*

THE IMPORTANCE OF WATER IN THE ROYAL TRADITION:
A CASE STUDY OF THE TWELVE-MONTHS ROYAL CEREMONIES

ภาณุวัฒน์ สกุลสืบ¹ และ อรุษา สุวรรณประเทศ²
Panuwat Sakulsueb¹ and Onusa Suwanpratest²

มหาวิทยาลัยนเรศวร 99 ม.9 ต.ท่าโพธิ์ อ.เมือง จ.พิษณุโลก 65000^{2,3}
Naresuan University, 99 Moo 9, Tha Pho Sub-district, Muang District, Phitsanulok Province 65000^{2,3}

*Corresponding author E-mail: sakulsueb_a@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสำคัญของน้ำในประเพณีหลวงตามมุมมองทางคติชนวิทยา ขอบเขตของการศึกษาใช้ข้อมูลจากพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏในหนังสือเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการวิเคราะห์ข้อมูลอาศัยกรอบแนวคิดเรื่องพิธีกรรมคือการเชื่อมโยงอันเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคติชนวิทยาตามแนวทฤษฎีคติชนวิทยา 3 มิติของกึ่งแก้ว อัดถการ

ผลการศึกษาพบว่า พระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน มีพระราชพิธีที่มีน้ำปรากฏอยู่ทั้งสิ้น 31 พระราชพิธี จากทั้งหมด 57 พระราชพิธี โดยสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรง และพระราชพิธีที่มีน้ำเป็นองค์ประกอบในพระราชพิธี ทั้งนี้พบว่าน้ำมีความสำคัญต่อการประกอบพระราชพิธีเป็นอย่างมากและมีความหมายในเชิงอุปลักษณ์ ในฐานะ “สื่อ” หรือ “พาหะ” ที่ช่วยเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลกับสิ่งต่าง ๆ ได้แก่ 1) น้ำในฐานะสื่อแห่งความบริสุทธิ์ ช่วยชำระล้างมลทิน สิ่งสกปรก และช่วยให้ความเป็นสิริมงคล 2) น้ำในฐานะพาหะที่เชื่อมโยงบุคคลกับเทพเทวาและความศักดิ์สิทธิ์ และ 3) น้ำในฐานะสื่อในกระบวนการสื่อสารข้ามมิติ

คำสำคัญ : น้ำ, ประเพณีหลวง, พระราชพิธีสิบสองเดือน, คติชนวิทยา 3 มิติ, กึ่งแก้ว อัดถการ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “น้ำ” ในระบอบประเพณีและพิธีกรรมไทย

¹ นิสิตหลักสูตรปริญญาศึกษานิพนธ์ สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์

² อาจารย์ ดร. ภาควิชาคติชนวิทยา ปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์

ABSTRACT

An objective of this article was to study an importance of water in royal ceremony by folklore viewpoint. A scope of the study came from the royal ceremonies in a book titled Twelve–Months Royal Ceremonies written by King Rama V. ‘A rite was a linkage’ was a concept of folklore methodology in 3 dimensions of Kingkeo Attagara.

The result found that the royal ceremonies appeared 31 from 57 in the Twelve–month Royal Ceremonies and divided into 2 types; the royal ceremony about water and the royal ceremony used water as a part of rite. Water was so important to the royal ceremony and had a meaning in metaphor as a medium or vehicle to link an individual to the other things that were; 1) the water as medium to clean a flaw for fortune; 2) the water as a vehicle of linkage between an individual and the deity; and 3) the water as cross–dimension medium.

KEYWORDS: Water, The Great Tradition, The Twelve–Months Royal Ceremonies, Folklore Methodology in 3 Dimensions, Kingkeo Attagara

บทนำ

การประกอบพิธีกรรมในประเพณีต่าง ๆ ของไทยโดยเฉพาะพระราชพิธีในพระราชสำนักนั้น สิ่งหนึ่งที่มีมักจะปรากฏให้เห็นได้ในพิธีกรรม ก็คือ “น้ำ” ในวัฒนธรรมไทยมีความเชื่อเกี่ยวกับคุณลักษณะอันเป็นมงคลของน้ำมาแต่โบราณ ดังที่จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (2550, น. 23–24) อธิบายไว้ว่ามี 10 ประการ ดังนี้

1. น้ำเป็นสิ่งบริสุทธิ์ตามธรรมชาติด้วยเป็นของเหลวใส ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น และไม่มีรส
2. น้ำเป็นของเหลวที่คงสภาพอย่างถาวร แม้จะกลายเป็นไอหรือจับตัวเป็นก้อนที่สุดก็จะกลับเป็นน้ำดังเดิม
3. น้ำสามารถปรับตัวและเปลี่ยนรูปร่างได้อย่างเหมาะสมเข้ากับภาชนะที่ขังน้ำไว้ทุกโอกาส

4. น้ำสามารถรักษาพื้นผิวหน้าให้ราบเรียบไม่ว่าจะอยู่ในห้วงใด

5. น้ำเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่อาจตัดขาดจากกันได้

6. น้ำในธรรมชาติ ปกติมีอุณหภูมิเป็นกลางไม่ร้อนไม่เย็น

7. น้ำเป็นของเหลวที่สามารถชำระแรกเข้าถึงที่ลึกได้ดียิ่ง

8. น้ำมีคุณสมบัติในการชำระล้างสกปรกและมลทินให้หมดจดได้ดียิ่ง

9. น้ำในธรรมชาติยอมไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำเสมอและจะไม่ไหลกลับสู่ต้นน้ำ

10. น้ำเป็นปัจจัยสำหรับหล่อเลี้ยงทุกชีวิต

ด้วยคุณสมบัติอันเป็นมงคลนี้ จึงทำให้ “น้ำบริสุทธิ์ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทุกพระราชพิธีได้นำมาใช้” (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2550, น. 23)

ในมุมมองทางคติชนวิทยา “พิธีกรรม เป็นอุปกรณ์สำคัญในการช่วยให้บุคคลมีความเชื่อมโยงกับสังคม และสามารถเชื่อมโยงตนและสังคมกับโลกธรรมชาติและระบบจักรวาล” (กิ่งแก้ว อุตถากร, 2552, น. 1) ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเพื่อขยายผลในประเด็นที่ว่า “น้ำ” ซึ่งปรากฏในพระราชพิธีต่าง ๆ นั้น มีบทบาทและความสำคัญอย่างไรในการเชื่อมโยงบุคคลกับโลกและมิติเหนือโลก โดยเลือกกรณีศึกษาจากพระราชพิธีที่ปรากฏในหนังสือ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับเป็นแหล่งความรู้สำคัญที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระราชพิธีในราชสำนักโดยละเอียดและถูกต้องตรงตามความเป็นจริงมากที่สุด ทั้งนี้เพราะทรงพระราชนิพนธ์จากพระประสบการณ์ที่ได้เสด็จเข้าร่วมในการพระราชพิธีต่าง ๆ และยังได้ทรงตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและที่มาจากผู้ประกอบพิธี เช่น พรหมมณี หรือผู้จัดเตรียมพิธี เช่น มหาตเล็ก ด้วยพระองค์เอง จึงอาจกล่าวได้ว่าหนังสือ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” คือ คลังความรู้ด้านประเพณีหลวงที่น่าเชื่อถือ ทั้งยังเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ความทรงจำเกี่ยวกับพระราชพิธีต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เช่นกัน และจากคุณค่าของข้อมูลความรู้ที่น่าปรีการที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ ทำให้ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดความเรียงอธิบาย และยังได้รับเลือกให้เป็น

หนังสือดี 1 ใน 100 เล่มที่คนไทยควรอ่าน จากโครงการวิจัยเพื่อคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีในรอบศตวรรษ เมื่อปี พ.ศ. 2542 อีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาความสำคัญของน้ำในพระราชพิธีหลวงที่ปรากฏในหนังสือ “พระราชพิธีสิบสองเดือน” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

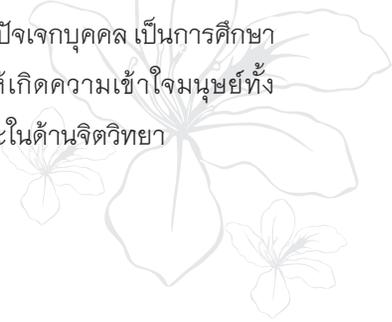
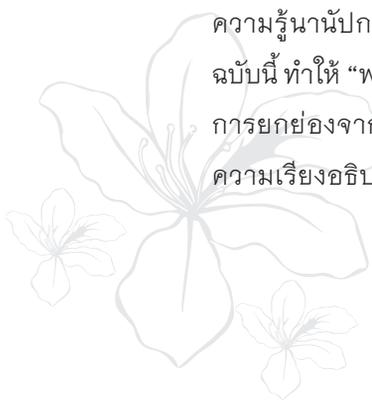
วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “ความสำคัญของน้ำ” ในประเพณีหลวง : กรณีศึกษาจากพระราชพิธีสิบสองเดือน” ผู้วิจัยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ใช้กรอบแนวคิดเรื่องพิธีกรรมคือ การเชื่อมโยงอันเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคติชนวิทยาตามแนวทฤษฎีคติชนวิทยา 3 มิติของกิ่งแก้ว อุตถากร โดยแนวคิดเรื่องมุมมองคติชนวิทยาสามมิตินั้นเป็นการนำเอาคำว่า มิติ (Dimension) มาใช้อธิบายขอบเขต (Scope) ของการศึกษาค้นคว้าในเชิงคติชนวิทยาเป็นการจัดเนื้อหาของคติชนเข้ากรอบใหม่ที่ครอบคลุมการศึกษาทั้งปัจเจกบุคคล โลกยวิสัย และการแทงทะลุสู่วิสัยเหนือโลก (อรอุษา สุวรรณประเทศ, 2555, น. 27) ทั้งนี้สามารถขยายความได้ว่า คติชนวิทยา 3 มิตินั้นประกอบไปด้วย

1. มิติแห่งปัจเจกบุคคล เป็นการศึกษาข้อมูลคติชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจมนุษย์ทั้งในด้านกายภาพและในด้านจิตวิทยา

2. มิติแห่งสังคมและวัฒนธรรม เป็นการศึกษาข้อมูลคติชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงบทบาทของข้อมูลคติชนที่มีส่วนในการหล่อหลอมให้บุคคลเป็นไปตามความคาดหวังหรือปฏิบัติตนไปในทิศทางเดียวกับสังคม

3. มิติแห่งเทพปรณัมหรือมิติเหนือโลก³ เป็นการศึกษาข้อมูลคติชนเพื่อทำความเข้าใจการเชื่อมโยงไปสู่ความลึกลับทางจิตซึ่งอยู่เหนือขอบเขตความนึกคิดหรือการอธิบายผ่านวัตถุหรือกายภาพ

สำหรับแนวคิดเรื่อง “พิธีกรรมคือการเชื่อมโยง” กิ่งแก้ว อรรถาการ (2552, น. 1) ได้กล่าวไว้ว่า “พิธีกรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเทพปรณัมซึ่งสังคมจัดหาไว้เพื่อช่วยให้นักปัจเจกวิญญ์ด้วยความสุขุม คัมภีร์ภาพตั้งแต่เกิดจนถึงวาระสุดท้ายนั้นจะช่วยเชื่อมโยงบุคคลเข้ากับสังคมกับโลกธรรมชาติและระบบจักรวาล ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต่อจิตความเทพปรณัมในเชิงอุปถัมภ์ และแล้วพิธีกรรมย่อมทำหน้าที่เป็นพาหะพาคนเราให้สัมผัสสัมพันธ์กับความหมายด้านในของสัญลักษณ์”

การวิเคราะห์ความสำคัญของ “น้ำ” ที่ปรากฏในพระราชพิธีในการศึกษาครั้งนี้ จึงเป็นการค้นหาความหมายในเชิงอุปถัมภ์ของน้ำที่ปรากฏในพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจบทบาทของพิธีกรรมเพื่อเชื่อมโยงกับการศึกษาคติชนให้ถึงพร้อมด้วยมุมมอง 3 มิติ

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

เก็บข้อมูลจากราชพิธีต่างๆ ที่ปรากฏในหนังสือพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “พระราชพิธีสิบสองเดือน” อย่างไรก็ตามผู้วิจัยจะศึกษาความสำคัญของน้ำจากการปรากฏบทบาทที่ได้รับการบันทึกไว้เท่านั้น บางพระราชพิธีที่ไม่ได้มีการกล่าวถึงแม้ในความเป็นจริงจะได้มีการใช้น้ำร่วมในพิธีก็ตาม แต่ผู้วิจัยจะไม่บันทึกว่ามีบทบาทของน้ำในพิธีกรรมนั้น เช่น พระราชพิธีจองเปรียญที่มีพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องคือ การนิมนต์พระสงฆ์มาสดมภ์ในเวลาเย็นและถวายฉันในเวลาเช้าซึ่งทุกครั้งจะมีการหลั่งน้ำหลังจากพระฉันภัตตาหารเสร็จแต่ในเนื้อหาตอนนี้ไม่ได้ให้รายละเอียดไว้ก็จะไม่บันทึกว่าปรากฏบทบาทของน้ำ นอกจากนี้คือ ผู้วิจัยจะไม่เว้นลำดับพระราชพิธีที่มีการปรับเปลี่ยนช่วงเดือนที่เคยมีการประกอบพระราชพิธีมาก่อนหรือได้มีการยกเลิกไปในเวลาต่อมา แต่จะยึดตามการปรากฏบทบาทของน้ำในพระราชพิธีต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในแต่ละเดือน

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์บทบาทของน้ำที่ปรากฏในพระราชพิธีต่างๆ ด้วยทฤษฎีคติชนวิทยา 3 มิติของกิ่งแก้ว อรรถาการ แล้วอธิบายข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

³ หมายถึง มิติในแดนของเทพเบื้องบนที่สถิตอยู่เหนือกาลเทศะนี้ เป็นมิติของความเป็นทิพย์ซึ่งจะเข้าถึงได้ก็ด้วยการ “แทงทะลุ” (transcend) โลกภูมิ โดยอาศัยการปฏิบัติทางจิตให้ถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ไม่ว่าจะ เป็นพระพุทธรูปหรือศาสนาใด ๆ เมื่อพิจารณาให้ทะลุถึงแก่นแท้แล้วก็มีสารสาระทำนองเดียวกัน (กิ่งแก้ว อรรถาการ, 2552, น. 2)

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์พระราชพิธีต่างๆ ในบทพระราชพิธีสิบสองเดือนพบว่า มีพระราชพิธีที่มีน้ำปรากฏอยู่ ทั้งสิ้น 31 พระราชพิธี จากทั้งสิ้น 57 พระราชพิธี โดยสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ พระราชพิธี

ที่เกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรง และพระราชพิธีที่มีน้ำเป็นองค์ประกอบหนึ่งในพิธีกรรม สำหรับพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับ “น้ำ” โดยตรงมีทั้งสิ้น 11 พระราชพิธี ส่วนใหญ่เป็นพระราชพิธีในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาพุทธ ดังแสดงไว้ในตารางที่ 1 ดังนี้

ตารางที่ 1 พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรง

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. การลอยพระประทีป (เดือนสิบสอง)	พระมหากษัตริย์ทรงลอยพระประทีปลงในแม่น้ำในราชประเพณีการประพาสทางชลมารค ต่อมามีการประกวดกระทงใหญ่และกระทงเล็กในลำน้ำด้วย
2. พระราชพิธีไล่เรือ (เดือนอ้าย)	พระมหากษัตริย์หรือผู้แทนพระองค์ทรงเรือ ไปพร้อมกระบวนเรือแห่พระปฏิมาและพระสงฆ์ขึ้นไปที่ปากน้ำ ราชบัณฑิตอ่านคำประกาศขอให้น้ำลดตามพระราชประสงค์
3. พระราชพิธีบูชาภิเชก (เดือนยี่)	พระมหากษัตริย์ทรงสวมรุธาภิเชกในมณฑปดอกไม้สด
4. พิธีรดเจตกร (เดือนสี่)	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าพระราชพิธีนี้เดิมเป็นการปลูกโรงหรือปลูกแพไว้สำหรับใช้เป็นที่สงวนน้ำของเชื้อพระวงศ์ข้าราชการ และพระสงฆ์ที่มาร่วมในพระราชพิธี ต่อมากลายเป็นการสร้างโรงไว้สำหรับพระสงฆ์ใช้สงวนน้ำในการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์
5. พระราชพิธีศรีสังข์ปานกาล (เดือนห้า)	1. พราหมณ์อ่านโองการแข่งน้ำและชูปน้ำด้วยพระแสงต่างๆ 2. ผู้ถือน้ำพิพัฒน์สังข์จุ่มน้ำและนำน้ำมารดที่ศรีระ
6. พระราชพิธีคเชนทร์ศวสนาน (เดือนห้า)	พราหมณ์ใช้น้ำมนต์รดที่ข้างและม้า
7. คเชนทร์ศวสนาน (เดือนห้า)	1. พระสงฆ์สวดพระปริตรทำน้ำมนต์ 2. พระสงฆ์ขึ้นไปบนเกยฝั่งถนนด้านทิศตะวันออกแล้วรดน้ำพระพุทธมนต์ 3. ข้าราชการที่เข้าร่วมพระราชพิธีตีม่านน้ำชำระพระชนม์ 4. พราหมณ์ขึ้นไปบนเกยฝั่งถนนด้านทิศตะวันตกแล้วรดน้ำสังข์

ตารางที่ 1 (ต่อ)

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
8. การพระราชกุศลในนักขัตฤกษ์สงกรานต์ (เดือนห้า)	1. พระมหากษัตริย์ทรงสงวนน้ำพระพุทธรูป, ทรงสงวนน้ำพระสงฆ์, ทรงสงวนน้ำพระทราย, ทรงสูลูร่ายน้ำอบแต่พระสงฆ์ 2. พระมหากษัตริย์ทรงสงวนมูรธาภิเษก (ใช้น้ำจากสระแก้ว สระเกศ สระคา สระยมนา) 3. นอกเหนือจากพระราชพิธีทางศาสนาแล้วพระมหากษัตริย์ยังทรงน้ำหอมทรงพระบรมอัฐิและทรงรดน้ำพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ด้วย
9. พระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท (เดือนเจ็ด)	พระบรมวงศานุวงศ์ถวายน้ำสรงมูรธาภิเษก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าเป็นแต่ค้ายกย่องให้สมควรแก่พระเจ้าแผ่นดินในลักษณะเดียวกับทูลละอองธุลีพระบาท)
10. การพระราชพิธีพืชมงคล (เดือนเก้า)	1. พระมหากษัตริย์ต้องสงวนน้ำชำระพระวรกายให้สะอาดก่อนเสด็จออกไปทรงตั้งสัตยาภิษฐานขอฝน 2. พระสงฆ์และผู้เข้าร่วมพิธีจะต้องชำระร่างกายให้สะอาดก่อนเข้าร่วมพิธี 3. ช่างปั้นรูปเป็ล้อย (ชาย-หญิง) สำหรับใช้ในพิธีพราหมณ์จะต้องชำระร่างกายให้หมดจดก่อนจะเข้าร่วมพิธี 4. รดน้ำพระวิมรรัตนกิริณี (ช่างเผือกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เพื่อให้ฝนตก
11. พิธีแข่งเรือ (เดือนสิบเอ็ด)	พิธีเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ และความสุขสำราญของประชาชนจากการแข่งเรือพระที่นั่งสมรรถไชย และเรือไกรสรมุขในแม่น้ำ

จากบริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีโดยตรงทั้ง 11 พระราชพิธีนั้น พบว่า “น้ำ” มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในสองลักษณะ คือ 1) น้ำในฐานะเป็นแหล่งหรือสถานที่ประกอบพิธี ปรากฏในพระราชพิธีลอยพระประทีป พระราชพิธีไล่เรือ พระราชพิธีรดเจดีย์ และพระราชพิธีแข่งเรือ

2) น้ำในฐานะองค์ประกอบสำคัญที่ใช้ในการประกอบพระราชพิธี โดยสามารถแยกได้เป็นสี่ลักษณะ คือ 2.1) น้ำสำหรับทรงสงวนมูรธาภิเษกปรากฏในพระราชพิธีบุษยาภิเษก การพระราชกุศลในนักขัตฤกษ์สงกรานต์ และพระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท 2.2) น้ำสำหรับรดให้กับพระราชพาหนะหรือสัตว์ที่

ใช้ในการสงคราม คือ ช้างและม้า ปรากฏในพระราชพิธีคเชนทร์ศวนาน 2.3) น้ำสำหรับการสาบานตนของข้าราชการบริพาร ปรากฏในพระราชพิธีศรีสังข์จปานกาล (ถือน้ำพระพิพัฒน์สังข์) 2.4) น้ำสำหรับชำระความสะอาดแก่ผู้ประกอบพิธีและผู้เข้าร่วมพิธีก่อนที่จะเริ่มพระราชพิธีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของ

แผ่นดิน เช่น การพระราชพิธีพืชมงคล เป็นต้น อย่างไรก็ตาม นอกจากพระราชพิธีที่มีความเกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรงดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในพระราชพิธีสิบสองเดือนยังปรากฏบทบาทของน้ำที่เป็นส่วนประกอบหนึ่งในพิธีกรรมอีกด้วย รวมทั้งสิ้น 20 พระราชพิธี ซึ่งแสดงไว้ในตารางที่ 2 ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงพระราชพิธีที่มีน้ำเป็นส่วนประกอบในพิธีกรรม

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
1. พระราชพิธีจองเปรียง (เดือนสิบสอง)	1. พราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ 2. พระมหากษัตริย์ทรงรดน้ำสังข์ที่เสาศิลา
2. พระราชพิธีกะตึกเกชา (เดือนสิบสอง)	1. พระมหากษัตริย์ทรงรดน้ำสังข์ที่ไม้เทพทิมภ์ 2. พราหมณ์รดน้ำสังข์ดับกองเพลิง
3. การพระราชกุศลฉลองไตรปี (เดือนสิบสอง)	พระมหากษัตริย์ทรงหลั่งน้ำจากพระเต้ายโณทกหลังจากพระสงฆ์ฉันแล้ว
4. พระราชกุศलगานุกาล (เดือนสิบสอง)	พระมหากษัตริย์หลั่งน้ำจากพระเต้ายโณทก
5. การพระราชกุศลแจกเป็ยหัวัด (เดือนสิบสอง)	1. พระมหากษัตริย์ทรงหลั่งน้ำจากพระเต้ายโณทก 2. พระมหากษัตริย์ทรงรดน้ำมหาสังข์ 3. พราหมณ์รดน้ำสังข์
6. พระราชพิธีฉัตรมงคล (เดือนสิบสอง)	1. คณะสงฆ์ถวายน้ำพระปริตรสำหรับทรงสรองในเวลาเย็น 2. พระมหากษัตริย์ทรงรดน้ำสังข์ที่พระมหาเศวตฉัตร เครื่องราชกกุธภัณฑ์ และพระแสง
7. พระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปวาย (เดือนยี่)	1. พระยารดน้ำสังข์ที่กระดานชิงช้า 2. พราหมณ์รำเสนางพ่นน้ำหรือสาดน้ำถวาย 3. พราหมณ์สรองน้ำเทวรูปพระพิฆเนศ 4. พระมหากษัตริย์ทรงพรมสุหร่ายเทวรูปพระนารายณ์
8. การพระราชกุศล ถวายผ้าจำพรรษา (เดือนยี่)	พระมหากษัตริย์ทรงหลั่งน้ำจากพระเต้ายโณทก

ตารางที่ 2 (ต่อ)

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
9. พิธีศิวาราตรี (เดือนสาม)	<ol style="list-style-type: none"> 1. พราหมณ์ตั้งเสาสีเสาแล้วโยงเชือกที่คอหม้อที่เจาะรูไว้ตรงกลางสำหรับให้น้ำหยดลงมายังคิวลิ่งค์ที่อยู่ด้านล่าง 2. พราหมณ์อาบน้ำในคลองและสระผมด้วยน้ำที่รองมาจากพิธีบูชาคิวลิ่งค์ 3. พราหมณ์เก็บเส้นผมที่ร่วงเวลาสระผมแล้วลอยไปตามน้ำ (ถือเป็นกรลอยบาป)
10. การพระราชกุศล เลี้ยงพระตรุษจีน (เดือนสาม)	พระมหากษัตริย์ทรงหลั่งน้ำจากพระเต้าฉีโถหกแล้วให้พระเจ้าลูกเธอนำไปรดที่เรือปลาก่อนจะตักปลาไปปล่อย
11. พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (เดือนสี่)	<ol style="list-style-type: none"> 1. พระสงฆ์เจริญพระปริตรทำน้ำมนต์ 2. พระสงฆ์ประพรมน้ำมนต์ในพระบรมมหาราชวังและนอกพระบรมมหาราชวัง 3. พนักงานพระสุคนธ์ทำน้ำอบสำหรับทูลเกล้าฯ ถวายพระมหากษัตริย์ทรงสร่งพระพุทธรูปและต้นศรีมหาโพธิ์ 4. พราหมณ์ทำน้ำมนต์ 9 หม้อสำหรับนำไปแจกเจ้ากรมต่าง ๆ จำนวน 8 หม้อ สำหรับไปประพรมหรือใช้ในพิธี และหม้อหนึ่งพราหมณ์เก็บไว้ใช้ในพิธีทรงเครื่องใหญ่ 5. พราหมณ์รดน้ำสังข์ดับกองกฐณฑ์ 6. พระมหากษัตริย์พระราชทานน้ำสังข์ในการโสกันต์และเกศากันต์ 7. เชื้อพระวงศ์ผู้โสกันต์สร่งน้ำที่เขาไกรลาสจำลอง 8. พระมหากษัตริย์พระราชทานน้ำมหาสังข์พระแสงปืน
12. พิธีทอดเชือก ตามเชือก (เดือนห้า)	<ol style="list-style-type: none"> 1. พราหมณ์รดน้ำสังข์ผู้เข้าร่วมพิธี 2. พราหมณ์อ่านเวทพรมน้ำเชือกบาต
13. พระราชพิธีพืชมงคล และจรดพระนังคัล (เดือนหก)	<ol style="list-style-type: none"> 1. ราชบัณฑิตประพรมน้ำมนต์ที่แผ่นดิน เดินนำหน้าพระยาแรกนา 2. พระมหากษัตริย์พระราชทานน้ำสังข์พระยาแรกนาและนางเทพีทั้งสิ้น

ตารางที่ 2 (ต่อ)

พระราชพิธี	บริบทที่ปรากฏบทบาทของน้ำ
14. การทรงผนวชในการพระราชพิธี เข้าพรรษา (เดือนแปด)	1. พระองค์เจ้าหรือหม่อมเจ้าที่ผนวชทรงสร้างน้ำที่พระแท่น 2. พระมหากษัตริย์พระราชทานน้ำพระมหาสังข์แต่นาคหลวง และทรงพระเต้าธิโณทก 3. เชื้อพระวงศ์ที่ทรงผนวชกวัดนี้
15. การพระราชกุศล ฉลองเทียนพรรษา (เดือนแปด)	พระมหากษัตริย์ทรงพระสุหร่ายประพรมเทียนพรรษา ทุกเล่ม
16. การเสด็จพระราชดำเนิน ถวายพานพุ่ม (เดือนแปด)	1. พระมหากษัตริย์ทรงสร้างน้ำพระแก้ว ทรงนำพระสุคนธ์ ที่เหลือนในพระสังข์ทักษิณาวรรตรดพระเศียรแล้วจึงทรง รินลงในผ้าสำหรับซับพระพักตร์ 2. พระมหากษัตริย์ทรงรินพระสุคนธ์ในพระสังข์ใส่ หม้อแก้ว หม้อถมสำหรับพระราชทานแจกและสุหร่าย รดพระบรมวงศานุวงศ์ที่มาเฝ้า
17. การพระราชกุศลในวันประสูติ และสวรรคตสมเด็จพระบูรพารี (เดือนเก้า)	พระมหากษัตริย์ทรงประเคนถ้วยน้ำแด่พระสงฆ์สำหรับ นำไปลูบหน้าหรือรินลงในขัน
18. พิธีภัทรบท (เดือนสิบ)	พราหมณ์ใช้น้ำสร้างน้ำเทวรูปทั้ง 16 ปาง เพื่อเป็นการ ล้างบาปแก้ตน
19. พระราชพิธีสารท (เดือนสิบ)	พระมหากษัตริย์พระราชทานน้ำพระมหาสังข์แก่ หญิงพรหมจรรย์ที่ทำหน้าที่กวนข้าวทิพย์
20. พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา (เดือนสิบ)	พระสงฆ์สวดชยันโตในเวลาสร้างมูรธาภิเษก

บทบาทของน้ำที่เป็นส่วนประกอบ
ในพระราชพิธีดังแสดงไว้ในตารางที่ 2 ข้างต้น
มีข้อสังเกตจากการศึกษาว่า แม้จะไม่มีบทบาท
ในพระราชพิธีโดยตรงแต่ก็ไม่สามารถละเลย
หรืองดเว้นการใช้น้ำในการพระราชพิธีไปได้
ดังความตอนหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำหนิมหาตเล็กที่
ไม่ได้เตรียมพระเต้าธิโณทกไว้ทูลเกล้าฯ ถวาย
ในยามที่พระสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ว่า

...อนึ่ง จะต้องเดือนอย่างจิต ๆ
อีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าเวลาพระสงฆ์
ฉันแล้วจำจะต้องยถา จำจะต้องทรง
พระเต้าธิโณทก ไม่มีเหตุการณอื่นใด
ที่จะยกเว้นพระเต้าธิโณทกได้เลยใน
เวลาพระสงฆ์ฉันแล้ว... (พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,
2555, น. 10)

และอีกตอนหนึ่งที่ทรงกล่าวดำหนิมหาดเล็กในลักษณะเดียวกันว่า

...เว้นไว้แต่โรคของมหาดเล็ก ซึ่งเป็นโรครักษาไม่หายเหมือนโรคกระสาย คือ พระเต้าชิโณทก คงจะนั่งพูดพลาหมหรือนั่งหลับตาเสียต้องเรียกเอะอะอยู่เรื่อยๆ... (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2555, น. 27)

สำหรับการใช้น้ำในฐานะเป็นองค์ประกอบหนึ่งในพิธีกรรมนี้ พบว่ามีการใช้น้ำใน 5 ลักษณะ คือ 1) การใช้น้ำสำหรับประพรมสิ่งของ ปรากฏในพระราชพิธีจองเปรียงยุพระราชพิธีเกศิติเกยา พระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปวาย พระราชพิธีฉัตรมงคล พิธีทอดเชือกตามเชือก และการพระราชกุศลฉลองเทียนพรรษา 2) การใช้น้ำสำหรับประพรมสถานที่ ปรากฏในพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ 3) การใช้น้ำสำหรับประพรมหรือรดให้แก่บุคคล ปรากฏในพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล การพระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด พระราชพิธีสารท การทรงผนวชในการพระราชพิธีเข้าพรรษา การเสด็จพระราชดำเนินถวายพานพุ่ม การพระราชกุศลในวันประสูติและสวรรคต สมเด็จพระบูรพกวี หรือในอีกลักษณะหนึ่งคือน้ำสำหรับใช้ในการทรงอาบหรือชำระพระองค์เอง เช่น พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา การเสด็จพระราชดำเนินถวายพานพุ่ม เป็นต้น 4) น้ำสำหรับหั่งเพื่ออุทิศให้ปรากฏในการพระราชกุศลฉลองไตรปี พระราชกุศलगานุกาล การพระราชกุศลถวาย

ผ้าจำพรรษา การพระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน การพระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด การพระราชกุศลในวันประสูติและสวรรคตสมเด็จพระบูรพกวี เป็นต้น มีข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับการหั่งน้ำหรือการใช้พระเต้าชิโณทกนี้ จะปรากฏในพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องในพุทธศานามากที่สุด นอกจากนี้ยังปรากฏว่าในการพระราชทานสิ่งของให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์พระมหากษัตริย์ก็ทรงหั่งน้ำให้ก่อนจะพระราชทานเช่นกัน ดังเห็นได้ในตอนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งเล่าถึงเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานพระพิฆเนศแก่พระองค์ โดยมีขั้นตอนคือจะทรงหั่งน้ำสังข์และทรงเจิมก่อนแล้วจึงพระราชทานให้ เป็นต้น 5) น้ำที่ใช้ในการล้างบาปให้แก่พราหมณ์ ปรากฏในพระราชพิธีศิวาราตรี และพิธีภัทรบท

เมื่อพิจารณาบทบาทของน้ำทั้งที่ เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีโดยตรงและเป็น ส่วนประกอบหนึ่งในพระราชพิธีจะพบว่า มีการใช้น้ำสำหรับบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งมีความสอดคล้องกันกับการศึกษาของจุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (2550, น. 24) ที่พบว่าการพระราชพิธีในราชสำนักซึ่งเนื่องด้วยน้ำมีอยู่ด้วยกัน 5 ลักษณะ คือ

1. พระราชพิธีเนื่องด้วยน้ำสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์
2. พระราชพิธีเนื่องด้วยน้ำสำหรับความมั่นคงของบ้านเมือง

3. พระราชพิธีเนื่องด้วยน้ำสำหรับ
ความเป็นสิริสวัสดิ์พัฒนามงคลแก่บ้านเมือง
และประชาชน

4. พระราชพิธีเนื่องด้วยน้ำสำหรับ
อุทหนุนความบริบูรณ์แห่งพืชพันธุ์ธัญญาหาร
ผลาหาร เป็นต้น

5. พระราชพิธีเนื่องด้วยน้ำสำหรับ
ลำแดงและตำรงความบริสุทธิ์ที่เที่ยงตรง
ในกระบวนยุติธรรม อันตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่ง
พระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์ในการ
พิพากษาคดีความ

อย่างไรก็ดี การศึกษาข้างต้นเป็นเพียง
การแจกแจงให้เห็นถึงการใช้น้ำในพระราช
พิธีต่าง ๆ เท่านั้น ยังขาดการเชื่อมโยงถึง
ความหมายหรือสาระสาระต่าง ๆ ผ่านการใช้
“น้ำ” ในพระราชพิธี ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดเรื่อง
คติชนสามมิติมาใช้ในการวิเคราะห์ซึ่งจะได้นำ
เสนอในหัวข้อต่อไป

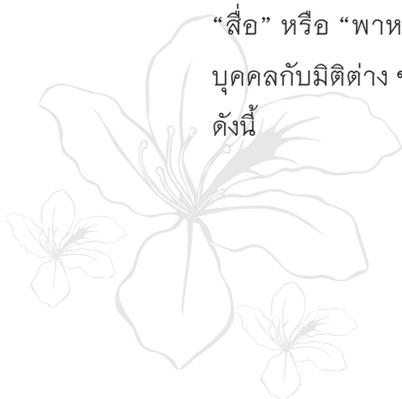
ความสำคัญของน้ำในพระราชพิธี

จากการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้กรอบ
แนวคิดเรื่องพิธีกรรมคือการเชื่อมโยงและ
มุมมองคติชน 3 มิติ พบว่า “น้ำ” มีความสำคัญ
ในพระราชพิธีเป็นอย่างมาก และมีความหมาย
เชิงอุปลักษณ์ที่สามารถตีความเพื่อให้เข้าใจ
ความหมายด้านในของสัญลักษณ์ ในฐานะที่
“น้ำ” เป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ปรากฏในพระราช
พิธี ทั้งนี้พบว่า “น้ำ” เป็นสัญลักษณ์ ในฐานะ
“สื่อ” หรือ “พาหะ” ที่ช่วยเชื่อมโยงปัจเจก
บุคคลกับมิติต่าง ๆ ซึ่งสามารถขยายความได้
ดังนี้

1. น้ำในฐานะสื่อแห่งความบริสุทธิ์ ช่วยชำระล้างมลทิน สิ่งสกปรก และช่วยให้ เกิดความเป็นสิริมงคล

ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี
สิบสองเดือน น้ำมีบทบาทสำคัญในการชำระ
ล้างมลทิน สิ่งสกปรก และช่วยให้เกิดความเป็น
สิริมงคลต่อผู้เข้าร่วมพระราชพิธีเป็นอย่างมาก
ดังปรากฏว่าในพระราชพิธีที่มีการใช้น้ำทั้งหมด
31 พระราชพิธี มีถึง 23 พระราชพิธีที่ใช้น้ำเพื่อ
การชำระล้างและช่วยให้เกิดความเป็นสิริมงคล
เมื่อพิจารณาในมิติของปัจเจกบุคคล การใช้น้ำ
ในพระราชพิธีย่อมช่วยเสริมสร้างกำลังใจและ
ความมั่นใจในการดำเนินชีวิตของผู้เข้าร่วม
พระราชพิธีให้เป็นไปอย่างปกติสุข และไม่เพียง
แต่ชำระล้างทางกายภาพด้านนอกเท่านั้น แต่
ยังหมายรวมถึงการชำระล้างมลทินภายใน
จิตใจ ให้เกิดความเป็นมงคล หรืออีกนัยหนึ่ง
คือการพัฒนาจิตใจให้บริสุทธิ์เพื่อนำไปสู่
ความประเสริฐสูงสุด โดยแห่งทะลุมิติแห่ง
โลกวิสัยไปสู่มิติเหนือโลก (Transparent to
Transcendence)

นอกจากนี้ในมิติของสังคมวัฒนธรรม
น้ำยังช่วยให้เกิดความสบายใจหรือคลายข้อ
คับข้องใจของประชาชนได้ด้วย เช่น การพรม
น้ำมนต์ในสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชพิธี
สัมพัจฉรฉินท์ช่วยให้ประชาชนเกิดความมั่นใจ
ได้ว่าพื้นที่ที่ตนอาศัยอยู่จะไม่มีวิญญาณร้าย
มาหลอกรังควานอีกต่อไป สำหรับพิธีที่มี
น้ำมนต์ไว้ประพรมให้เกิดความเป็นมงคลต่อ
สัตว์ที่มาเข้าร่วมในพิธีก็สามารถเสริมสร้าง

กำลังใจให้ กับประชาชนได้ เช่นเดียวกัน ดังปรากฏในการพระราชพิธีพืชมงคลก็ได้นำช้างเผือกในรัชกาลที่ 4 คือพระวิมลรัตนกิริณี มารดน้ำเพื่อให้ฝนตก เป็นต้น หรือในพระราชพิธีศรีสังข์จปานกาลในเดือนห้าหรือพิธีถือน้ำพิพัฒน์ในเดือนอื่น ๆ ก็ช่วยสร้างความมั่นใจให้กับประชาชนได้ว่าจะไม่เกิดสงครามกลางเมืองขึ้นอย่างแน่นอน

2. น้ำในฐานะพาหะที่เชื่อมโยงบุคคลกับเทพเทวาและความศักดิ์สิทธิ์

จากการศึกษาบทบาทของน้ำในพระราชพิธีสิบสองเดือนพบว่าน้ำมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนสถานะของบุคคลหรือสิ่งของที่ได้รับการประพรมจากน้ำที่ผ่านการประกอบพิธีคือ น้ำพระพุทธรมรด และน้ำจากพระมหาสังข์ ดังปรากฏในพิธีพระราชทานน้ำสังข์ให้แก่ผู้ที่ต้องทำหน้าที่บางอย่างตามพระราชประสงค์ เช่น ในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล ทรงพระราชทานน้ำสังข์แก่พระยาแรกนาและนางเทพี ก่อนจะเริ่มพิธีจรดพระนังคัล หรือในพระราชพิธีสารทที่มีการพระราชทานน้ำพระมหาสังข์แก่สาวพรหมจรรย์ซึ่งทำหน้าที่กว่นข้าวทิพย์ก่อนเริ่มพิธีเช่นกัน ในมุมมองของมิติที่สามคือ มิติเหนือโลก การรับพระราชทานดังกล่าวเปรียบได้กับการเปลี่ยนสถานะให้บุคคลธรรมดากลายเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการกิจศักดิ์สิทธิ์จากพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือเป็นสมมุติเทพ อีกทั้ง “น้ำ” ที่รินไหลออกมาจากสังข์ก็เทียบได้กับน้ำศักดิ์สิทธิ์

เช่นเดียวกันเพราะสังข์ที่ใช้หลังน้ำสามารถเชื่อมโยงกับเทพปรกรณ์เกี่ยวกับหอยสังข์ ซึ่งอยู่ในการรับรู้ของคนทั่วไปว่าครั้งหนึ่งพระเวทศักดิ์สิทธิ์ของพระพรหมได้เคยเข้าไปอยู่ในตัวหอยสังข์มาก่อน ฉะนั้นบุคคลที่ได้รับพระราชทานน้ำสังข์จึงเท่ากับได้รับอำนาจศักดิ์สิทธิ์จากเบื้องบนตามไปด้วย ในขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาจากมุมมองในมิติปัจเจกบุคคลผู้ที่ได้รับหน้าที่ผ่านการรดน้ำสังข์นี้ย่อมเกิดความรู้สึกมั่นใจและยอมเกิดความมุ่งมั่นในการปฏิบัติหน้าที่อันศักดิ์สิทธิ์นี้ให้สำเร็จ นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนสถานะในอีกลักษณะหนึ่งผ่านการประพรมน้ำสังข์เช่นเดียวกันคือ การเปลี่ยนผ่านช่วงวัย ดังปรากฏในพิธีโสกันต์ พิธีเกศากันต์ และพิธีผนวช ซึ่งหลังจากได้รับพระราชทานน้ำสังข์และผ่านพิธีกรรมไปจนเสร็จสิ้นแล้วย่อมหมายถึงการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่วัยผู้ใหญ่หรือการเปลี่ยนสถานภาพจากเพศฆราวาสกลายเป็นสมณเพศ ผู้ผ่านพิธีต้องปรับเปลี่ยนบุคลิกภาพให้เหมาะสมกับสถานะใหม่อีกด้วย

สำหรับน้ำกับการเปลี่ยนสถานะของบุคคลดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2557, น. 121-126) ที่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและพื้นที่ไว้ว่า เนื่องจากพื้นที่ถูกแบ่งออกเป็น ส่วน ๆ แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด การที่คนจากพื้นที่หนึ่งจะเข้าไปสู่พื้นที่อื่นโดยไม่เปลี่ยนสถานะหรือสภาพอาจทำให้มีภัยถึงแก่ชีวิตได้ ฉะนั้นการเข้าสู่พื้นที่หนึ่ง ๆ จะต้องเปลี่ยน

ตัวเอง⁴ ไปตามกฎของพื้นที่เสียก่อน หากเปรียบเทียบที่นาในพระราชพิธีจรดพระนังคัลเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับใช้เพาะหวานต้นข้าวเป็นนาแรกของปี ทั้งยังใช้พระโคซึ่งถือเป็นเทพพาหนะของพระศิวะในการลากคันไถ ทำให้ผู้ประกอบการพิธีเช่น พระยาแรกนา หรือเทพีซึ่งทำหน้าที่หาบเมล็ดพันธุ์ ไม่สามารถเป็นบุคคลธรรมดาทั่วไปได้ การปรับเปลี่ยนสถานะของตนเองผ่านการรับพระราชทานน้ำสังข์จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพราะอย่างน้อยในมิติของสังคม ประชาชนย่อมคาดหวังและเชื่อมั่นว่าผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ย่อมมีโอกาสประกอบพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ได้สำเร็จมากกว่าบุคคลธรรมดาทั่วไป นอกจากนี้ยังสามารถเปลี่ยนสถานะของสิ่งของธรรมดาให้ กลายสถานะเป็นของศักดิ์สิทธิ์ได้อีกด้วย ดังปรากฏในพระราชพิธีเดือนห้า คือ พิธีทอดเชือก ตามเชือก ซึ่งพรหมณ์จะอ่านเวทและพรมน้ำที่เชือกบาศนั้น โดยเชื่อว่าเชือกที่ผ่านพิธีดังกล่าวจะมีความศักดิ์สิทธิ์สามารถบังคับหรือควบคุมช้างซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่ได้ เป็นต้น

3. น้ำในฐานะสื่อในกระบวนการสื่อสารข้ามมิติ

บทบาทของน้ำในพระราชพิธีสิบสองเดือนที่ปรากฏบ่อยครั้งในพิธีทางพุทธศาสนา เช่น พระราชพิธีฉลองไตรปิ การพระราชกุศล

กาลานุกาล การพระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด การพระราชกุศลถวายผ้าจำพรรษา และการพระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษ คือ การหลั่งน้ำจากพระเศียรโชนก ซึ่งเป็นกรอุทิศพระราชกุศลให้แก่เทวดา และดวงวิญญาณในภพภูมิอื่น ๆ เมื่อพิจารณาในมิติเหนือโลกอาจอธิบายได้จากการเชื่อมโยงกับเทพปรณัมเกี่ยวกับแม่น้ำคงคาที่สามารถชำระล้างดวงวิญญาณให้ไปสู่สวรรค์ได้ หรือหากมองผ่านคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาซึ่งได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีเรื่องไตรภูมิภคที่เชื่อว่า ใต้พื้นแผ่นดินที่เราอาศัยอยู่นี้ยังมีแดนของสัตว์นรกและบนฟ้าเหนือขึ้นไปนั้นเป็นที่อาศัยของเทวดาและนางฟ้า เป็นต้น เมื่อนำมารวมกับเรื่องราวในทศชาติ เช่น พระเวสสันดรชาดกที่กล่าวถึงการหลั่งน้ำเพื่อมอบสิ่งต่าง ๆ ของพระองค์ให้กับบุคคลอื่น เป็นการบำเพ็ญทานบารมี ทำให้เกิดคติการหลั่งน้ำเพื่ออุทิศสิ่งต่าง ๆ ที่แม้จะเป็น “กุศลผลบุญ” ที่ไม่สามารถจับต้องได้ก็ตาม ดัง การอธิบายเกี่ยวกับภูมิวัฒนธรรมของศรีศักร วัลลิโภดม (2554) ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นภูมิจักรวาลที่อยู่เบื้องหลังของภูมิวัฒนธรรม และเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมซึ่งจะช่วยเชื่อมโยงและเกาะเกี่ยวให้คนในท้องถิ่นที่ต่างชุมชนและต่างเผ่าพันธุ์อยู่ร่วมกันใน

⁴ สรุปลี้ไต้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2557, น. 121-126)

1. เปลี่ยนรูปโฉม เช่น การแต่งกายเมื่อเข้าสู่พื้นที่อื่นทั้งในแนวระนาบและแนวตั้ง ในกรณีที่จะเข้าสู่พื้นที่ซึ่งต่างจากพื้นที่ปกติ เช่น ปรภพ อาจต้องเปลี่ยนมากกว่าการแต่งกาย คือ ต้องตายหรือกลายเป็นวิญญาณ เป็นต้น
2. เปลี่ยนพฤติกรรม เช่น การสำรวจระวังรักษามารยาท หรือการปฏิบัติตนจนสามารถสำเร็จมรรคผลตามลำดับของพระอรหันต์ เป็นต้น
3. เปลี่ยนตัวเองโดยอาศัยพิธีกรรม เช่น การบวชเพื่อให้เข้าถึงพื้นที่ซึ่งฆราวาสไปไม่ถึง หรือการเข้าร่วมพิธีปลุกเสกให้อยู่คงกระพันซึ่งเป็นการเตรียมตัวเข้าสู่พื้นที่พิเศษเช่นกัน
4. เปลี่ยนตัวเองโดยอาศัยอิทธิฤทธิ์ เช่น นักสิทธิ์ที่สามารถเข้าไปในป่าหิมพานต์ซึ่งเป็นพื้นที่ที่คนธรรมดาเข้าถึงได้ยาก เป็นต้น

บ้านเมืองเดียวกันได้อย่างราบรื่น

สำหรับความสำคัญของน้ำในฐานะ การเป็นสื่อข้ามมิตินี้ อาจไม่ได้หมายถึงการ สื่อสารจากผู้ประกอบพิธีส่งไปยังมิติอื่น ๆ เพียง อย่างเดียว หากแต่อาจหมายถึงสารจากมิติ เหนือโลกหรือมิติแห่งเทพปรกรณ์ได้สื่อมายัง ผู้ประกอบพิธีผ่านการทำนํ้ามนต์ทั้งในพิธีพุทธ และพิธีพราหมณ์อีกด้วย กล่าวคือ ในการทำ นํ้ามนต์ในแต่ละครั้งนั้นจะมีการอัญเชิญเทวดา หรือเทวะผู้เป็นใหญ่ให้ลงมาช่วยเสกนํ้าให้ เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ฉะนั้นนํ้าที่ผ่านพิธีกรรม เหล่านี้จึงต้องมีคุณลักษณะที่แตกต่างจาก นํ้าธรรมดาโดยทั่วไป และเมื่อพราหมณ์ หรือ พระสงฆ์ได้ถวายนํ้ามนต์เหล่านี้แต่พระมหากษัตริย์ สำหรับทรงใช้ในพระราชพิธีต่าง ๆ ก็ ย่อมทำให้เกิดความเป็นสิริมงคลขึ้นแก่การ พระราชพิธีอย่างแน่นอน ดังผลการศึกษาเกี่ยวกับ ลักษณะของผลึกน้ำโดยนักวิทยาศาสตร์ ชาวญี่ปุ่นที่ชื่อว่า มาซารุ เอโมโตะ (2553, น. 128-138) ที่ใช้ความพยายามกว่า 11 ปี ในการศึกษาคุณภาพของน้ำทั่วโลกผ่านการ วิเคราะห์รูปร่างของผลึกน้ำ ผลการศึกษาพบว่า ผลึกน้ำที่ออกมาสวยงามมักมาจากน้ำที่ใส สะอาดมีคุณภาพและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ ดีด้วย นอกจากนี้วิธีการที่เขาศึกษายังนำไปสู่ ทฤษฎีที่ว่าน้ำมีความสามารถในการเก็บรักษา ข้อมูลได้เป็นอย่างดีอีกด้วย กล่าวคือ เอโมโตะ นอกจากจะได้ทดลองเก็บนํ้ามาจากแหล่งต่าง ๆ แล้ว ยังใช้วิธีการสื่อสารกับน้ำ เช่น การเปิด เพลง การกล่าวถ้อยคำ การแสดงตัวอักษรให้ น้ำดู หรือแม้แต่การอธิษฐานจิตไปยังน้ำที่ใช้ อีกด้วย ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าความ

งดงามของผลึกน้ำยังแปรไปตามเสียง ถ้อยคำ หรือการอธิษฐานนั้น ๆ อีกด้วย กล่าวคือ หากใช้ เพลง น้ำมันหอม หรือการใช้ถ้อยคำที่ดีส่งไปยัง น้ำจะทำให้ผลึกของน้ำออกมาสวยงามเช่นเดียวกับผลึกน้ำที่ได้มาจากแหล่งน้ำที่สะอาดอีกด้วย

สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า พระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน มี พระราชพิธีที่มีน้ำปรากฏอยู่ ทั้งสิ้น 31 พระราชพิธี จากทั้งหมด 57 พระราชพิธี โดยสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับน้ำโดยตรง และ พระราชพิธีที่มีน้ำเป็นองค์ประกอบในพระราชพิธี ทั้งนี้พบว่าน้ำมีความสำคัญต่อการประกอบ พระราชพิธีเป็นอย่างมากและมีความหมาย ในเชิงอุปลักษณ์ ในฐานะ “สื่อ” หรือ “พาหะ” ที่ช่วยเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลกับสิ่งต่าง ๆ ได้แก่ 1) น้ำในฐานะสื่อแห่งความบริสุทธิ์ ช่วยชำระ ล้างมลทิน สิ่งสกปรก และช่วยให้เกิดความเป็น สิริมงคล 2) น้ำในฐานะพาหะที่เชื่อมโยงบุคคล กับเทพเทวาและความศักดิ์สิทธิ์ และ 3) น้ำใน ฐานะสื่อในกระบวนการสื่อสารข้ามมิติ

การอภิปรายผล

การศึกษาเรื่อง “ความสำคัญของน้ำ ในประเพณีหลวง : กรณีศึกษาจากพระราชพิธี สิบสองเดือน” ในครั้งนั้นนอกจากจะสะท้อน ให้เห็นบทบาทและความสำคัญของน้ำที่มีต่อ พระราชพิธีในพระราชสำนักของไทยแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงวิธีการเชื่อมโยงไปโลกแห่ง ความศักดิ์สิทธิ์หรือมิติแห่งเทพปรกรณ์อีกด้วย

โดยผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับทัศนะว่าด้วยเรื่องของน้ำและความศักดิ์สิทธิ์ที่องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ได้กล่าวถึงไว้ว่า

น้ำมีบทบาทสำคัญในหลายศาสนาและความเชื่อทั่วโลก เป็นทั้งแหล่งกำเนิดชีวิตและเป็นตัวแทนของการกำเนิดใหม่ น้ำช่วยชำระร่างกายและสร้างความบริสุทธิ์ ทั้งยังมีคุณสมบัติหลักในการเป็นสัญลักษณ์ชั้นสูงใน 2 ประการ คือ ความศักดิ์สิทธิ์ และสถานะของน้ำ ทำให้น้ำกลายเป็นส่วนประกอบสำคัญในพิธีการและพิธีกรรมทางศาสนา ในการรับรู้โดยทั่วไป น้ำเป็นตัวแทนขององค์เทพ เทพเทวีหรือตัวแทนอันศักดิ์สิทธิ์ในศาสนา แม่น้ำ, ฝน, บ่อน้ำ, บึงน้ำ, น้ำแข็ง, ลูกเห็บ หรือ หิมะล้วนเป็นรูปแบบหนึ่งของน้ำที่นำมาตีความร่วมกับวัฒนธรรมและพื้นที่ทางศาสนา น้ำในทางศาสนาจึงไม่เคยเป็นกลางและอยู่หนึ่งเพราะมันถูกมองว่ามีพลังอำนาจและสามารถเปลี่ยนแปลงโลก ล้างบาป และสร้างความศักดิ์สิทธิ์ น้ำชำระมลพิษและสร้างความบริสุทธิ์ทั้งในเชิงกายภาพและเชิงสัญลักษณ์ น้ำจึงเป็นสิ่งมีชีวิตและจิตวิญญาณ ทำหน้าที่เสมือนตัวกลางระหว่างมนุษย์และพระผู้เป็นเจ้า และหลายครั้งน้ำยังเป็นพรแดนระหว่างโลกนี้กับโลกอื่น ๆ (UNESCO, 2005)

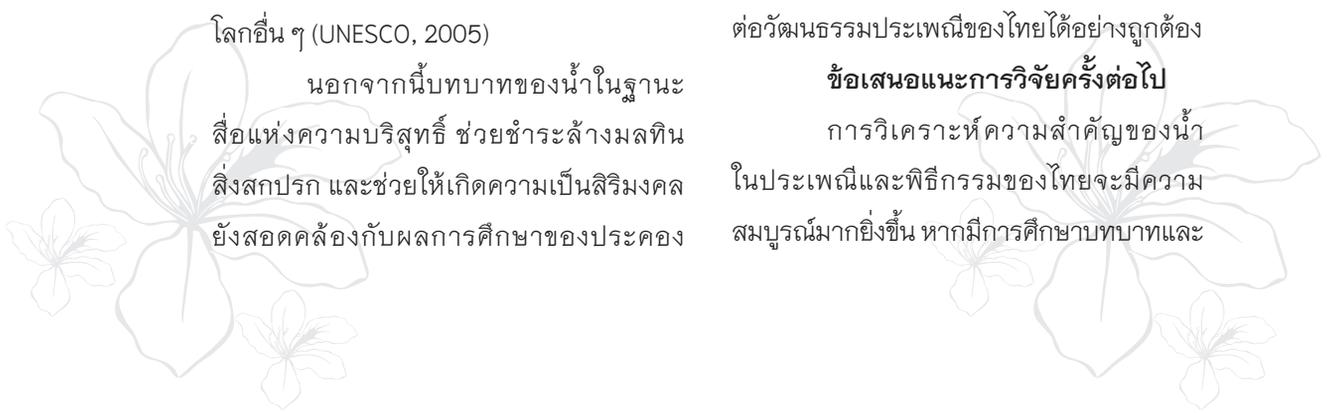
นอกจากนี้บทบาทของน้ำในฐานะสื่อแห่งความบริสุทธิ์ ช่วยชำระล้างมลทินสิ่งสกปรก และช่วยให้เกิดความเป็นสิริมงคลยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของประคอง

นิมมานเหมินท์ (2550) ที่ได้กล่าวถึงน้ำกับประเพณีพิธีกรรมพื้นบ้านไทยไว้ว่า น้ำมีบทบาทสำคัญต่อประเพณีพิธีกรรมพื้นบ้านของไทยทั้งในประเพณีชีวิต ประเพณีการทำนา และประเพณีตามเทศกาล โดยในส่วนของประเพณีชีวิตที่เนื่องด้วยกับการเกิด การแต่งงาน การตาย การโกนจุกและการบวชนั้น น้ำจะถูกใช้ให้เป็นสัญลักษณ์ของการทำให้เกิดความสะอาดบริสุทธิ์ก่อนที่จะได้ใช้ชีวิตในภาวะใหม่ ซึ่งอาจเรียกประเพณีในลักษณะนี้ว่า “ประเพณีของการเปลี่ยนผ่าน” (The Rites of Passage) อย่างไรก็ตาม หากมีการศึกษาความสัมพันธ์ของการใช้น้ำในประเพณีหลวงและประเพณีราษฎร์ก็จะทำให้ได้ทราบถึงแนวคิดสากลของน้ำในระบบประเพณีและพิธีกรรมได้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้
ผลการศึกษาความสำคัญ “น้ำ” ที่ปรากฏในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนในครั้งนี้ จะเป็นองค์ความรู้สำคัญในการนำน้ำไปใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในสังคมไทย หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวและผู้จัดกิจกรรมด้านวัฒนธรรมสามารถนำผลการศึกษาไปใช้ในการอธิบายให้ชาวต่างชาติหรือนักท่องเที่ยวได้เข้าใจถึงบทบาทของน้ำที่มีต่อวัฒนธรรมประเพณีของไทยได้อย่างถูกต้อง

ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป
การวิเคราะห์ความสำคัญของน้ำในประเพณีและพิธีกรรมของไทยจะมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น หากมีการศึกษาบทบาทและ

ความหมายของน้ำในประเพณีราชภัฏ เพราะ นอกจากจะช่วยให้เห็นภาพรวมของบทบาท คุณค่า และความหมายของน้ำในประเพณี และพิธีกรรมของคนไทยได้อย่างครบถ้วนแล้ว

ยังอาจทำให้ทราบถึงอิทธิพลของวัฒนธรรม หลวงและวัฒนธรรมย่อยที่มีต่อกันได้ชัดเจน ยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กิ่งแก้ว อัดถาวร. (2552). พิธีกรรมคือการเชื่อมโยง. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์*, 6(1), 1-9.
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. (2550). น้ำกับการพระราชพิธีในราชสำนักสยาม. ใน ประคอง นิมมานเหมินท์ (บรรณาธิการ), *น้ำคือชีวิต* (น. 22-31). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- นิติ เขียวศรีวงศ์. (2557). *ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลง และเรื่องสรรพสาระ*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มติชน.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2550). น้ำกับประเพณีพิธีกรรมพื้นบ้านไทย. ใน ประคอง นิมมานเหมินท์ (บรรณาธิการ), *น้ำคือชีวิต* (น. 32-47). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2555). *พระราชพิธีสิบสองเดือน*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ 1991.
- มาซารุ เอโมโตะ. (2553). *สาส์นจากวาริ*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). (ศศิธร-ศศิวิมล รัชนี, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: บริษัทแปลนพรินทร์ตั้ง จำกัด.
- ศรีตักกร วลัยโกตม. (1 มีนาคม, 2554). *การศึกษาสังคมไทยผ่าน "ภูมิวัฒนธรรม"*. สืบค้นจาก <http://www.lek-prapai.org/home/view.php?id=84>
- อรอุษา สุวรรณประเทศ. (2555). กว้างกว่าโลก เหนือจักรวาล ขอบข่ายอันไพศาลของวิชาคติชนวิทยา. *วิทยาจารย์*, 111(3), 25-28.
- UNESCO. (2005). Water, Religions and Beliefs. *Unesco Water e-Newsletter*, 122. Retrieved from <http://www.unesco.org/water/news/newsletter/122.shtml#know>

